

**VEZNIKI: POSKUS OPREDELITVE NJIHOVE VLOGE V
SLOVENSКИH ZLOŽENIH POVEDIH**

Andreja Žele

*Oddelek za slovenistiko FF,
Univerza v Ljubljani*

Key words: conjunctions, syntactico-semantic relationships, conjunction and predicator inter-dependence, coordination, subordination

Summary: The article aims to present the meanings of conjunctions through their functions in different content relationships. It demonstrates the varying inter-dependence of conjunctions and predicators in coordination and subordination, especially drawing attention to the relationships between conjunctions of the same class and conjunctions within the same content relationship.

Ključne besede: vezniki, skladijskopomenska razmerja, soodvisnost veznika in povedka, prirednost, podrednost

Izvleček: Članek skuša predstaviti vezniške pomene prek njihovih vlog v različnih vsebinskih razmerjih. Pokaže na različno soodvisnost veznikov in povedkov v priredjih in podredjih, opozorjeno je tako na razmerja med istovrstnimi vezniki kot na razmerja med vezniki znotraj istega vsebinskega razmerja.

1 Vezniki kot ubesedena logično-skladijska razmerja.

Pomen veznika je vsebina določenega razmerja; vezniki odražajo vsebinska razmerja in razumevanje teh razmerij, torej abstraktne razmerijske pomene in miselni način. Ubeseditev medstavčnih razmerij v zloženih povedih dela sporočilo bolj enumno in zato bolj jasno in konkretno. S pomensko-slovnicega vidika so vezniki načeloma pomensko

odvisne in nesamostojne slovnične oz. skladenjske besede,¹ vendar njihova pomensko-slovnična nesamostojnost je zelo različna – vezniki v prirednem razmerju so skladenjskopomensko veliko bolj samostojni in zato tudi bolj odločevalni in odločilni za izražanje in opredeljevanje vrste konkretnega razmerja kot vezniki v podredju. Da je ubeseditiv razmerij razmeroma nujna, dokazuje tudi dejstvo, da poleg prvobitnih veznikov poznamo tudi veliko vezniških besed, tj. drugovrstnih besed v vezniških vlogah. Ti konverzni vezniki vnašajo v prvotni vezniški pomen dodatno prislovnost ali naklonskost, kar lahko vezniško besedo pomensko-slovnično specializira.

Torej za določena skladenjskopomenska razmerja izbiramo veznike že glede na njihove vnaprej predvidene pomensko-slovnične zmožnosti, saj načeloma velja, da vezniki v podredju zlasti enostransko uvajajo odvisnike in so njihov slovnično-pomenski del, nasprotno pa prirednost zahteva obojestransko skladenjskopomensko vlogo veznika za oba stavka zložene povedi. Vendar, kot bo v nadaljevanju predstavljeno, je vsakokratna skladenjskopomenska vloga veznika soodvisna od uporabljenih povedkov,² ki kot pomenski organizatorji in usmerjevalniki sporočil vključujejo oz. vsaj predvidevajo tudi okoliščinske in naklonske lastnosti. Ta logična in skladenjskopomenska soodvisnost med povedki in vezniki odpira precej temeljno vprašanje, s katerimi razmerji se najpogosteje povezujejo zavestna delovanja z nezavednimi delovanji in stanji, in katera so najpogostejša razmerja med zavestnimi delovanji.

Vezniki so med skladenjskopomensko enakovrednimi stavki v priredno zloženi povedi zlasti pomensko-slovnični koordinatorji med dvema povedkoma, medtem ko so vezniki med skladenjskopomensko neenakovrednimi stavki v podredno zloženi povedi soodvisno povezani zlasti s povedkom v odvisnem stavku, s povedkom v nadrejenem stavku pa lahko enkrat bolj drugič manj, odvisno od pomena povedka in veznika. Sicer pa je bilo vlogo pomensko družljivih vsebin pri vzpostavljanju skladenjskih razmerij v jeziku v slovenskem jezikoslovju že opozorjeno v smislu, da je razmerje med deloma vezniške zveze lahko podano že z vsebino njenih sestavin (Toporišič, 1970: 83).

¹ O tem na enak način razmišlja češko jezikoslovje (Petr a kol., 1986: 214 >).

² Zaradi večje poenotenosti pri primerjalni obravnavi slovanskih skladenj nastala tudi poenotena in poenostavljena delitev glagolov na pomenskovezljivostne skupine: 1 statični glagoli (*biti, prebivati, ležati, stati, dotikati se* ipd.), 1.1 statičnorazmerni glagoli z nadpomenko *imeti* (*vsebovati, obsegati, želeti, hoteti* ipd.), 2 procesni glagoli (*postajati, trajati, boleti, celiti se* ipd.), 3 dogajalni glagoli (*dogajati se, preživljati, rasti* ipd.), 3.1 operativni glagoli (*ravnati, upravljati, usmerjati, gojiti* ipd.), 3.2 kreativni glagoli (*ustvarjati, oblikovati* ipd.), 3.3 destruktivni glagoli (*razbijati, ruvati, trgati* ipd.), 3.4 glagoli premikanja (*premikati (se), gibati (se), hoditi, iti* ipd.).

1.1 Poleg pravih veznikov s prvotno vezniško vlogo med vezniške besede spadajo še konvertirani oziralni in vprašalni zaimki (samostalniški, pridevniški in prislovni) in členki tipa *ali*, tudi kot del sklopljenega veznika, npr. *čeprav, četudi, čeravno*. Znotraj vezniških besed lahko govorimo tudi o enodelnih večbesednih veznikih, npr. *sicer pa, samo da, le da, to je, potem ko, medtem ko, češ da*, in o dvodelnih veznikih, npr. *ne samo – ampak tudi, kakor – tako* ipd. Dinamičnost govora spreminja tudi sistem razmerij v smer naraščanja vezniških besed in vedno več večbesednih in dvodelnih veznikov (Petr a kol., 1986: 216). Obstoj t. i. hibridnih veznikov – hibridnih tako po sestavi kot po vlogi (priredno ali podredno razmerje) hkrati potrjuje tudi pomensko samostojnost določenih veznikov, večinoma prirednih. V slovenščini so tovrstni konverzni vezniki npr. *naj, namesto, saj, zakaj, zato*, npr. ***Naj bo dobro ali slabo, vse stoično prenaša, Poslali so ga, naj jih opraviči, Namesto da bi delal, kritizira, Vprašaj, saj zato so tukaj, Vprašal ga je, zakaj dela te neumnosti, Smejaj se je, zakaj vedel je za njegove neumnosti, Ne razumeš, zato delaš takšne neumnosti*** ipd.³

Tudi z naraščanjem možnosti uporabe vezniških besed⁴ se na nek način večja možnost prehodnosti med hierarhično odvisnostjo, tipično za jezikovni sistem, in vsebinsko enakovredno vzporednostjo, ki naj bi vsaj po prevladi prirednih zgradb prevladovala v govoru – to v jeziku lahko vzpostavlja enakopravnost podredja in priredja in tudi ravnovesje v rabi, možnost prehoda med obema pa uravnava logična pomenskost.

2 Vprašanje funkcijske določenosti oz. vrstnosti veznikov.

Za priredne veznike je vrstnost oz. določenost za eno skladenjsko vlogo pričakovano bolj tipična kot za podredne veznike. Podredni vezniki so namreč vključeni v vsebino odvisnika in so tako skladenjskopomenski del odvisniške celote, s povedkom v nadrejenem stavku pa so lahko, kot je bilo že rečeno, bolj ali manj tesno povezani. Tako tudi ni naključje, da se večina podrednih veznikov, ki so prvenstveno sestavni del odvisnega stavka, omejuje zgolj na podredne medstavčne vloge. Seveda pa je tudi v podredju (zlasti pri bolj soodvisnih, npr. vzročnostnih, razmerjih, ki praviloma niso tako enostransko odvisna) razmerje vsebin lahko odvisno od veznika, npr. *Vse bi zastavil, če bi se pogovorili – Vse bi zastavil, da bi se*

³ Aktualna raba zgledov v tem prispevku je potrjena z besedilnim korpusom Gigafida <http://www.gigafida.net>, dostop 23. 8. 2016, z besedilno zbirko, ki pa je bila žal zadnjic ažurirana v letu 2011.

⁴ Mešanje veznikov z drugimi besednimi vrstami v zelo različne kombinacije vezniških besed vpliva tudi na njihovo uporabo v tem smislu, da se zabrisuje njihova funkcijska delitev na podredne in priredne veznike. Zelo zanimivo bo ugotovljati, ali se ti hibridni vezniki po sestavi in vlogi bolj nagibajo v podredje ali priredje. Če se sestavljene vezniške besede tudi pomensko bolj osamosvajajo, potem je pričakovati, da se bolj nagibajo k prirednosti.

pogovorili – Vse bi zastavil, ker bi se pogovorili, Povej svojim, da prideš – Povej svojim, če prideš – Povej svojim, ker prideš ipd.

Z zamenjavami veznikov pri istih vsebinskih razmerjih oz. pri istem zaporedju istih vsebin izrazimo različno razumevanje teh razmerij, in prav od razumevanja razmerij bi moralo biti odvisna tudi izbira priredja ali podredja. Tako so vezniki tudi pokazatelj in izrazitelj možnih asimetrij med pomensko-slovnično koordinacijo, ki je lahko izražena s podrednimi vezniki, in pomensko-slovnično subordinacijo oz. determinacijo, ki je lahko izražena s prirednimi vezniki. Ta neizrazit prehod med podrednostjo in prirednostjo se še najbolj kaže pri izražanju vzročnostnih razmerij, kar ne velja samo za slovenščino, npr. *Če so odšli vsi, grem še jaz* (tudi: *Vsi so odšli, zato grem še jaz*), *Naj dežuje ali sneži, gremo ven* (tudi: *Čeprav dežuje ali sneži, gremo ven*), *Deževalo je in kljub temu je prišel k nam* (tudi: *Prišel je k nam, čeprav je deževalo* ipd.); pri teh primerih bi težko govorili o asimetrijah, če je uporaba prirednega ali podrednega razmerja namenska oz. utemeljena. Mogoče tudi smer razvijanja in uporabe veznikov oz. vezniških besed bolj pritrjuje tezi, da bi bilo znotraj različnih razmerij, npr. vzročnostnih, časovnih, načinovnih ipd., ustrežneje govoriti o različni stopnji odvisnosti kot pa o ločevanju med podrednostjo in prirednostjo (Виноградов, 1947: 708). Prav v vidika izrazitejših skladenjskopomenskih vlog se veznike namreč omenja tudi kot posebne vrste prislove (Barić idr., 2003: 281, 458). Neke vrste vezniški prislovi tudi v slovenščini so *medtem, namesto, preden, potem*.

Poleg bolj ali manj konkretnega skladenjskega pomena ni zanemarljiv tudi naklonski pomen veznikov, ki kaže na povezavo veznikov s členki (Виноградов, 1947: 723); v slovenščini sta tovrstna členka *saj* in *sicer*, oba izražata vzročnostna razmerja, npr. *Bom ga skušal prepričati, saj me nič ne stane*, *Bom ga skušal pregovoriti, sicer pa nimam ravno veliko možnosti*, vzročnostni je tudi podredni *naj*, npr. *Nagovarjajo me, naj se umaknem*. Sinteza razmerijskega pomena z naklonom je še posebej poudarjena pri določenih tipih zloženih povedi. Npr. pri vsebinskih odvisnikih⁵ je v nasprotju z drugimi odvisniki tudi izrazno poudarjena komunikacijska vloga. V zloženih povedih z vsebinskim odvisnikom je izbor vezniške besede odvisen od konkretnega povedka in tako se v ustrezni navezi povedek – veznik izraža tudi tvorčevo stališče oz. odnos do vsebine, ki združuje sporazumevalno težnjo z realno naklonskostjo ali čustvenim vrednotenjem: *Bojim se, da se Petru ne bi kaj zgodilo – Bojim se, da bi se Petru kaj zgodilo*, *Sovražim, da se Peter tako slabo uči – Sovražim, ko se Peter tako slabo uči*, *Čudi me, da je toliko stalo – Čudi me, koliko je to stalo*, *Zdi se, da nekdo gre – Zdi se, kot da nekdo gre* ipd.

⁵ Vsebinski odvisniki po stavčnočlenski tipologiji odvisnikov sodijo med predmetne odvisnike.

3 Kako je s funkcijsko določenostjo tipičnih prirednih in podrednih veznikov v slovenščini?

V nadaljevanju bodo predstavljene nekatere teze iz prvega in drugega poglavja razprave. Tu se omejujemo na najpogosteje rabljene veznike za vse tipe razmerij v slovenščini, ki so vključeni tudi v sezname aktualne Slovenske slovnice J. Toporišiča (⁴2000: 431–444).⁶ Sicer pa so različne (možne) rabe veznikov še vedno najizčrpnije predstavljene v Slovarju slovenskega knjižnega jezika (SSKJ), še zlasti z dovolj pomenljivimi funkcijskimi razlagami:

3.1 Za priredne veznike je pričakovano vrstnost oz. določenost za eno skladenjsko vlogo bolj tipična kot za podredne veznike

Pri prirednih veznikih o konkretnem razmerju bistveno soodloča vsakokratna družljiva sopojavnost povedkov – to je glagolska kookurenca v konkretnih povedkih, ki se razširi na pomensko družljive vsebine (tj. propozicije) z možnostjo vzpostavljanja skladenjskih razmerij, npr. *Vesel je in to tudi pokaže*, *Ne samo da je vesel, ampak to tudi pokaže*, *Vesel je, zato to tudi pokaže*, *Vesel je, to je veselje tudi pokaže*, *Vesel je, vendar to težko pokaže* ipd.; vsakokratna glagolska sopojavnost se dokončno sporočilno izoblikuje z ubesedenim vezniškim razmerjem. Priredni vezniki so pomensko-slovnični koordinatorji med dvema povedkoma, lahko tudi več povedki. Za primere vezniške 'izključevalnosti', npr. pri vezniku *ali-ali*, pa je obvezna povedkova nedružljivost, npr. *Ali bodi vesel ali pa odkrito potoži*.

Skladenjskopomenska koordinatorska vloga prirednih veznikov zahteva tudi določeno stopnjo pomensko-slovnične osamosvojenosti – to je hkrati prvotni in izhodiščni razmerijski oz. vezniški pomen konkretnega veznika. In vso izpeljavno zaznamovanost različnih drugotnih rab merimo po tej izhodiščni vrstni določenosti *in* (sočasnost, zaporednost), *pa* (nasprotnost), *ali* (izbirnost, izključevalnost).⁷

⁶ Poglavje v *Slovenski slovnici* zlasti z vidika različne funkcijskosti veznikov informativno dopolnjuje poglavje *Stilna vrednost slovenskih knjižnih veznikov* v *Novi slovenski skladnji* (Toporišič, 1982: 199–224). Škoda, da je omenjena publikacija tudi sicer premalo upoštevana pri obravnavi posameznih pojavov v slovenščini.

⁷ O tem J. Toporišič (1968: 190) dovolj eksplicitno: »[...] Vendar tudi v polifunkcionalnih veznikih ne gre za funkcionalno polisemantičnost – v knjižnem jeziku je *in* npr. vezalni, *pa* pa je prvenstveno protivni, v vseh drugih funkcijah pa samo zamenjmeta specializirane veznike.« Sicer vezalni veznik »*in* je tako lahko vezalno sredstvo priredja par excellence« in podredni veznik »*da* lahko uvaja odvisnike skoraj vseh vrst«.

Potencialno najuniverzalnejši priredni vezniki.

Vsak posebej in vsi trije temeljni vezniki skupaj pričakovano označujejo vsa osnovna razpoznavna vsebinska razmerja: od sočasnosti in nesočasnosti, protivnosti in vzročnosti do posledičnosti in izbirnosti. Koordinacijsko vlogo prirednih veznikov poudarja slovarska funkcijska razlaga »za izražanje razmerja ... / za vezanje ...«: **in** ('soobstajanje', 'časovna ali posledična zaporednost', 'namen', z več ekspresije izraža tudi 'stopnjevalno poudarjanje', 'intenzivnost dejanja', vzročno-posledično razmerje, vzročno-sklepalno razmerje, pogojno-posledično razmerje, 'protivnost'), **pa** ('protivnost', 'pojasnjevalno dopolnjevanje', vzročno-posledično razmerje, vzročno-sklepalno razmerje, pogojno-posledično razmerje, lahko tudi več ekspresije in pogovarjalnosti s 'poudarjanje nasprotja', 'omejevanje', 'stopnjevalnost', 'sočasnost' ali 'zaporednost'), **ali** ('izbirnost', 'izključevalnost', 'dopolnjevanje prej povedanega', 'domneva', 'nasprotje').

3.1.1 Istovrstni priredni vezniki glede na posamezna vsebinska oz. logično-skladenjska razmerja.

Znotraj posameznih vsebinskih razmerij (zlasti) v dvostavčni povedi bi pričakovali dopolnjevalne različice in stilne različice. Kar nekaj veznikov je konvertitov s prvotno prislovno vrednostjo, kar lahko krepí njihov razmerijski pomen, ki se do neke mere lahko tudi osamosvoji. Pri primerjanju vlog veznikov med različnimi vsebinskimi razmerji se lepo pokažejo različne stopnje soodvisnosti propozicij, še zlasti to, kako vzporednost propozicij pri npr. vezalnih veznikih prehaja v soodvisnost propozicij že pri stopnjevalnih veznikih, in celo v odvisnost propozicij pri drugih veznikih; odvisnost propozicij je očitna pri vzročnih veznikih. To gre v smer teze o samo različnih stopnjah odvisnosti med propozicijami (gl. pogl. 2), ki bi posledično na skladenjsko-izrazni ravni zbrisala sedanje ločevanje na podrednost in prirednost.

3.1.1.1 Vezalni vezniki prvenstveno izražajo 'sočasnost' in 'nesočasnost': **ter** ('vezanje', 'sočasnost', 'zaporednost' in vzročno-posledično razmerje); pri izmenjevanju z *in* pa tudi sicer je *ter* primerjalno ožje rabljena in bolj zaznamovana različica, ki napoveduje sklepnost nekega razvrščanja. Veznik **potem** je časovni prislov vezniški vlogi; v primerjavi z *in* je poudarjena 'zaporednost' oz. 'časovno sosledje', 'dodajanje', izraža lahko tudi vzročno-posledično razmerje, vzročno-sklepalno razmerje, pogojno-posledično razmerje, zaznamovano oz. ekspresivno je izražanje 'nasprotja'. Osnovno

naklonsko vezalno vlogo ima dvodelni veznik **ne – ne**, ki izraža 'vezanje z zanikanjem', npr. *Ne poslušaj, ne kaže zanimanja, kaj bom z njim?*.

3.1.1.2 Stopnjevalni vezniki so stopnjsko intenzivirani vezalni vezniki, in sicer v smislu intenziviranega in s tem tudi naklonsko poudarjenega dopolnjevanja 'sočasnosti' in 'nesočasnosti': **ne samo – ampak tudi** ('širjenje in stopnjevanje povedanega', npr. *Ne samo da preveč govori, ampak tudi moti ostale*), **ne le – temveč/marveč tudi** ('širjenje in stopnjevanje povedanega', *Ne le denar, temveč ga mika tudi položaj*). Dvodelni veznik **niti – niti** izraža 'vezanje s stopnjevanim zanikanjem' in hkrati lahko že 'poudarjeno izključevanje': *Od žalosti niti ne spi niti ne je, Spal ni, niti pil, niti jedel, niti govoril*. Tako že sami vezniki nakazujejo prehode med posameznimi vsebinskimi razmerji, v tem primeru prehod med 'stopnjevanim zanikanjem' in 'izključevanjem'.

3.1.1.3 Ločni vezniki prvenstveno izražajo 'izbirnost' in posledično 'izključevalnost', oboje posledično tudi omejuje: **ali – ali, bodisi – ali, bodisi – bodisi** ('izključevanje', 'možnost izbire', 'popravek ali dopolnitev', 'domneva' oz. 'negotovost', npr. *Bodisi so premladi ali pa prestari, V razpravi mora to bodisi potrditi ali ovreči, Lahko vzame znižano garnituro, ali pa izbere samo posamezne dele, Ali res ne more ali enostavno noče*). Raba **bodisi – bodisi** je zaznamovana v smislu knjižnosti in živa v zapisanih besedilih. Pri teh dveh dvodelnih veznikih se je ohranila dovolj izrazita bipolarnost glede na govorjeno in zapisano rabo.

3.1.1.4 Protivni vezniki prvenstveno izražajo 'nasprotovanje' in 'nasprotnost': **a** ('nasprotje s prej povedanim', 'nepričakovane posledice'), **vendar** ('nasprotje s prej povedanim', 'omejevanje prej povedanega'), **toda** ('nasprotje s prej povedanim', 'omejevanje prej povedanega', 'nepričakovane posledice'), npr. *Malo mu je nerodno, a/vendar/toda bi še enkrat isto naredil*; tako veznik **a** kot **toda** sta tipična za zapisana besedila. Konverzni **samo** je členek v vezniški rabi, ki izraža 'nasprotje z omejevanjem', npr. *Hiter je, samo premalo natančen*, in je široko zaživel v govorjeni rabi. Veznika **le da, samo da** izražata 'omejevanje z izvemanjem', npr. *Zelo uporabno je in lepo izgleda, le da je občutno predrago*. Sestavina 'zanikanja' dopolnjuje osnovno razmerje 'nasprotovanja' še z 'zanikanjem' z veznikom **ne – ampak/temveč/marveč**, tovrstno 'zanikanje z nasprotovanjem' še bolj poudari protivnost razmerja, npr. *Noče vas ovirati, temveč vas kvečjemu opozarja na spremne škodljive učinke, Ne slovi ravno po darežljivosti, temveč zlasti rada svetuje* ipd.

3.1.1.5 Vzročni vezniki prvenstveno izražajo 'vzročnost' s 'pojasnjevanjem' in 'sklepanjem' in 'posledičnostjo'. Ti vezniki so jasno komplementarni, kar kaže na njihovo bolj razdelano in hkrati natančnejšo uporabo: **saj** ('vzročnost s pojasnjevanjem', npr. *Bo zmogla, saj ima dovolj energije*), **sicer /pa/** ('vzročnost s pojasnjevanjem', npr. *Očitno se dobro počuti, sicer bi že odšel, Niso izgledali nezadovoljno, sicer pa se bodo prav hitro oglasili*), **namreč** (prislov v vezniški rabi, ki pojasnjuje, npr. *Udeležba ni bila prav velika, veliko ljudi je bilo namreč še na dopustu*), **kajti** ('pojasnjevanje z utemeljevanjem', *Dobro bi jih bilo prepričevati, kajti drugačni pritiski niso dobri*). Danes redek in opazen tudi v zapisani rabi je veznik **zakaj** (s prislovno vrednostjo za 'pojasnjevanje z utemeljevanjem', npr. *Treba bo sprejeti nekaj konkretnih ukrepov, zakaj škoda je že očitna in se hitro veča*).

Vzrok je posledično povezan tako s pojasnjevalnim kot s sklepalnim razmerjem in pri vseh je ohranjena vzročno-pojasnjevalna in vzročno-sklepalna naveza.

3.1.1.6 Pojasnjevalni vezniki prvenstveno pojasnjujejo: **to je, in sicer**. Zaradi specializiranega pojasnjevalnega razmerja sta tipična za zapisano rabo, in tam tudi pogosta, npr. *Ostaja samo ta možnost, to je, da so se druge izkazale za praktično neuresničljive, Naloge si bomo delili, in sicer po naslednjih merilih [...]*. Sicer pa je 'pojasnjevanje' bistvena sestavina tako nasprotovalnega razmerja kot vzročnostnih razmerij.

3.1.1.7 Sklepalni vezniki prvenstveno izražajo 'sklepanje' in 'utemeljitev': **zato /pa/** ('sklepanje', 'nepričakovana dopolnitev kot nadomestek', npr. *Ni zadovoljna, zato pa jo vse takoj razburi*), **torej** (za vzročno-sklepalno razmerje z dopolnilnim pojasnilom, npr. *Ni denarja, torej se bomo morali drugače zoorganizirati*), **tako** (prislov v vzročno-posledičnem razmerju, npr. *Prišel je dobesedno na njihov prag, tako so ga sčasoma sprejeli in vključili v delo*), **tedaj** (za pogojno-posledično razmerje), **pa** (za vzročno-posledično in pogojno-posledično razmerje, npr. *Ni je upošteval, pa je odšla*).

3.2 Za podredne veznike, ki so prvenstveno sestavni del odvisnega stavka, velja, da jih skupini in združuje potencialni istovrstni odvisnik.

Zato je tudi njihova vrstnost oz. vrstna določnost načeloma širše opredeljena kot pri prirednih veznikih. Pomenska usmeritev celotne podredno zložene povedi pa je odvisna od pomenske (in tudi naklonske)

usmeritve povedka v nadrednem stavku.⁸ To najlažje dokažemo z uporabo najuniverzalnjšega in tudi najbolj razširjenega podrednega veznika *da*: *Povedal je, da pride, Sram ga je, da ni izpolnil obljube, Vse bi bilo drugače, da ni to storil, Udaril ga je, da se je opotekel, Najel je delavce, da bi delo lahko končali, Prišel je, da se potoži* ipd.

Potencialno najuniverzalnjši podredni vezniki. Zanje je tipično, da so soodvisno povezani zlasti s povedkom v odvisnem stavku, s povedkom v nadrejenem stavku pa lahko enkrat bolj drugič manj, odvisno od pomena povedka in veznika. To izraža tudi slovarska funkcijska razlaga »za uvajanje stavka, ki... / za izražanje vsebine odvisnika.../z dodanim kvalifikatorskim pojasnilom: v [x] odvisnih stavkih/«:

da (prvenstveno uvaja predmetne vsebinske odvisnike z različno vsebino, po SSKJ so opredeljeni kot »pripovedni odvisni stavek«), **ko** (izraža časovni odvisnik, izražanja drugih odvisnikov, npr. vzročnega, so zaznamovana), **če** ('pogojevanje', 'pogojnost'), **ki** ('oziralnost', 'dopolnjevanje', 'opredeljevanje').

Veznik **da** zaradi svoje pomenske splošnosti oz. nespecializiranosti uvaja vsebino, ki se v celoti odvisno povezuje s pomenom matičnega povedka v nadrejenem stavku. In ta matični povedek mora omogočati odvisnik s kar najširšo vsebino, torej biti sposoben vezljivosti ali družljivosti s popozicijskim (vsebinskim) udeležencem.⁹

Ožje vrstno določeni vezniki in zato tudi bolj pomensko specializirani podredni vezniki so: **čeprav**, **četudi** ('omejevanje', 'izvzemanje'), **kot** ('primerjava', 'podobnost'), **kakor**, **s tem da**, **ne da**, **tako da** ('način s posledico').

3.2.1 Istovrstni podredni vezniki glede na posamezna vsebinska oz. logično-skladenjska razmerja. Podredni vezniki si znotraj posameznih

⁸ Pri odvisnosti propozicij, ki se skladijsko-izrazno odraža v različnih podrednih razmerjih, je družljiva sopojavnost povedkov oz. glagolska kookurenca nadrednega in odvisnega povedka bistvena. In znotraj t. i. pomenske družljivosti povedkov se je izkazalo smiselno opozarjati, kje je sopojavnost povedkov zavestnega in nezavednega delovanja možna in kje ni logična. Tako npr. glagoli odločitve, privolitve in obljube (*odločiti se za, dogovoriti se, sporazumeti se, obljubiti* ...) niso pomensko družljivi z glagoli stanja, neodvisnega od volje vršilca/nosilca, npr. bolezn, pohabljenosti, sramu, zmedenosti, inteligentnosti, podobnosti, npr. **Peter je obljubil Ani, da bo zbolel, *Peter se je dogovoril, da zasovraži Anino prijateljico* itd.

⁹ Tovrstni povedki po S. Karolaku (2001: 24–25) spadajo med pomensko sestavljene glagole, ki jih deli v skupine glagolov 1) predvidevanja, pričakovanja, slutnje, 2) nadejanja, upanja, želje, 3) straha, slutnje, 4) nanašanja, 5) obljube, veljave, 6) govorjenja, 7) zmote, 8) pomoči, 9) laži, 10) namere, 11) zanimanja, 12) maščevanja, 13) oštevanja, zmerjanja, 14) raziskovanja, preiskovanja.

vsebinskih razmerij lahko dopolnilno in deloma tudi stilsko porazdelijo vloge. Tu bo navedenih nekaj najpogostejših rab.

Veznik *ko* je tipičen veznik za uvajanje časovnega odvisnika, vendar uvaja ga lahko tudi veznik *če*, ko želimo poudariti 'že ustaljeno ponavljanje česa' in vsaj deloma prehaja že v 'vzročnost', npr. *ko* : *če* (*Jezem sem, ko kdo tako ugovarja* : *Jezem sem, če kdo tako ugovarja*). Veznik *ker* je tipičen veznik za uvajanje vzročnega odvisnika, vendar ga lahko uvaja tudi veznik *da*, ko želimo poudariti zlasti 'vsebino določenega dejstva', in ne toliko 'načina ravnanja', npr. *ker* : *da* (*Žal mu je, ker je tako ravnal* : *Žal mu je, da je tako ravnal*), z veznikom *da* dosežemo prehajanje v predmetni odvisnik. Zlati različna stopnja naklonskosti in stilstnosti je pri uvajanju vzročnega odvisnika s *ker* : *ko* (*Ne bom tajil, ker je res!* : *Ne bom tajil, ko pa je res!*) ali npr. pri uvajanju pogojnega odvisnika s *če* : *da* (*Če bi to vedel, bi bilo vse drugače* : *Da bi to vedel, bi bilo vse drugače*) ipd.

4 Logična in skladijskopomenska soodvisnost med povedki in vezniki.

Vsakokratna skladijskopomenska vloga veznika je soodvisna od uporabljenih povedkov, ki kot pomenski organizatorji in usmerjevalniki sporočil vključujejo oz. vsaj predvidevajo tudi okoliščinske in naklonske lastnosti.

Logična in skladijskopomenska soodvisnost med povedki in vezniki odpira precej temeljno vprašanje, s katerimi razmerji se najpogosteje povezujejo zavestna delovanja z nezavednimi delovanji in stanji.¹⁰

¹⁰ Pri odvisnosti propozicij, ki se skladijsko-izrazno odraža v različnih podrednih razmerjih, je družljiva sopojavnost povedkov oz. glagolska kookurenca nadrednega in odvisnega povedka bistvena: **1) glagoli odločitve, privolitve in obljube** (*odločiti se za, dogovoriti se, sporazumeti se, obljubiti* ...) **niso** kookurenčni z **glagoli stanja, neodvisnega od volje vršilca/nosilca**, npr. bolezn, pohabljenosti, sramu, zmedenosti, inteligentnosti, podobnosti, tudi **ne** z **glagoli volje**, npr. hotenja, želje, poželenja, tudi **ne** z **glagoli občutenja**, npr. milosti, ljubosumnosti, zavisti, sovraštva, npr. **Peter se je odločil zboleti*, **Peter je obljubil Ani, da bo zbolel*, **Peter se je dogovoril, da zasovraži Anino prijateljico*, **Peter je obljubil Ani, da bo zasovražil njeno prijateljico*; **2) glagoli resignacije in tolerance** (*sprijazniti se z/s* ...) **so** kookurenčni z **glagoli stanja, neodvisnega od volje vršilca/nosilca**, npr. bolezn, pohabljenosti, sramu, zmedenosti, inteligentnosti, podobnosti, npr. *Janez se je sprijaznil s pohabljenostjo*, *Ana se je sprijaznila s svojo plahostjo*, **niso** pa kookurenčni z **glagoli volje**, tudi **ne** z **glagoli odločitve, pobude** in **ne** z drugimi **operativnimi glagoli**, pri katerih je relevantna tudi udeleženska korefenčnost/nekorefenčnost, npr. nesmiselni **Peter se je sprijaznil s tem, da sovraži Ano* (nasproti smiselnemu *Janez se je sprijaznil s tem, da ga Ana sovraži*), nesmiselni **Janez se je sprijaznil s svojo odločitvijo stopiti v zakon* (nasproti smiselnemu *Janez se je sprijaznil z odločitvijo staršev, da mora stopiti v zakon*) ipd.; **3) glagoli odpuščenja, oprostitve, dopustitve niso** kookurenčni z **glagoli stanja, neodvisnega od volje vršilca/nosilca**, npr. bolezn, pohabljenosti, sramu, zmedenosti, inteligentnosti, podobnosti, npr. **Janez je oprostil Tončki, da je inteligentna*, in **so** kookurenčni z **glagoli odločitve, pobude** in z drugimi

Lahko izhajamo iz predpostavke, da medpropozicijska vzporednost načelno omogoča, da se v priredju lahko sopojavljajo povedki zavestnega in nezavednega delovanja, medtem ko propozicijska odvisnost sopojavljanje zavestnega in nezavednega delovanja v podredju načelno omejuje, npr. *Dobro so se dogovorili in zdaj so veseli / Dobro so se dogovorili, zato so veseli / Dobro so se dogovorili, kajti zdaj so veseli*, povedkova sopojavnost pa ni mogoča ali smiselna ali vsaj ne enoumna v propozicijski odvisnosti, npr. **Dobro so se dogovorili, da bodo veseli* nasproti smiselni možnosti *Dobro so se dogovorili, da so veseli, Dobro so se dogovorili, ker so veseli* ipd. Ti zgledi potrjujejo, da ne odloča samo merilo zavestnega ali nezavednega delovanja/stanja, temveč tudi pomenje izbranega, glagola, npr. **Dobro so se dogovorili, vendar zdaj so veseli* nasproti smiselni možnosti 'nasprotja' *Dobro so se dogovorili, vendar zdaj jih je sram, *Ali naj se dobro dogovorijo ali naj se veselijo* nasproti smiselnemu izločanju *Ali naj se dobro dogovorijo ali naj jih bo sram*.

Lahko sklenemo, da o družljivi sopojavnosti povedkov najprej odloča družljivost zavestnosti ali nezavednosti delovanja in drugotno merilo je možnost pomenske družljivosti teh sopojavnih povedkov in ravno tako pomembna je tudi skladenjskopomenska vloga veznika oz. vezniške besede, stopnja sovplivanja pa se meri glede na priredno ali podredno vezniško vlogo.

5 Vezniški pomeni in njihove spremembe pri pretvorbah¹¹

Vezniki so med skladenjskopomensko enakovrednimi stavki v priredno zloženi povedi zlasti pomensko-slovnični koordinatorji med dvema povedkoma, medtem ko so vezniki med skladenjskopomensko neenakovrednimi stavki v podredno zloženi povedi soodvisno povezani zlasti s povedkom v odvisnem stavku, s povedkom v nadrejenem stavku pa lahko enkrat bolj drugič manj, odvisno od pomena povedka in veznika.

Z zamenjavami veznikov znotraj istega vsebinskega razmerja izrazimo različno razumevanje tega razmerja – spremeni se sporočilna perspektiva in glavni ubesedeni usmerniki sporočilne perspektive so ravno vezniki; izbor teh vpliva tudi na razvrstitev stavkov, kar velja zlasti za priredna razmerja in posledično priredne veznike. Pogostejši in s tem navadnejši prehodi med

operativnimi glagoli, npr. *Janez ji je oprostil, da je odšla od njega, Janez jim je prizanesel, tako da ni dajal nepotrebnih naukov* ipd.

¹¹ A. Vidovič Muha (1984: 146): »Tudi s stališča stilistike je zanimiva možnost povezave med prirednim in podrednim razmerjem, pa tudi med različnimi pomenskimi skupinami priredij. Seveda, če hočemo te povezave imenovati pretvorbene, bi bili nujni še opisi (slovnično)pomenskih sprememb (vezniški pomeni), ki bi omogočili predvidljivost takšnih postopkov.«

podrednostjo in prirednostjo so ravno znotraj vzročnostnih razmerij, kar ne velja samo za slovenščino.

Ker je zunaj močno deževalo, je raje ostal doma, Žal mu je, ker je nerazumno ravnal – Zunaj je možno deževalo, zato je raje ostal doma, Ravnal je nerazumno, zato mu je žal (ker uvaja vzročni odvisnik za izražanje vsebine, ki je vzrok za določeno dejstvo v nadrednem stavku, medtem ko *zato* izraža vsebino z vzročno-sklepalnim razmerjem). Razmerje *ker* : *sicer* (*Psa smo prodali, ker bi nam sicer požrl vse kokoši* : *Psa smo prodali, sicer bi nam požrl vse kokoši*) enkrat poudarja vzrok s *ker*, in drugič poudarja posledico s *sicer*. V razmerju *zato* : *če* vzročno-sklepalno razmerje z *zato* lahko z uporabo *če* prehaja v poudarjeno 'pogojevanje', npr. *Vsi so odšli, zato grem še jaz nasproti Če so odšli vsi, grem še jaz*, vzročno-posledično razmerje z uporabo *tako da*, pa prehaja v poudarjen 'način' posledičnega delovanja, npr. *Prevoza ni bilo, zato so se odpravili peš* > *Prevoza ni bilo, tako da so se odpravili peš*. Pojasnjevanje s *saj* se lahko omili s časovno-vzročnostnim *ko* v primerih: *Kaj bi vam govoril, saj sami že vse veste* > *Kaj bi vam govoril, ko pa sami že vse veste*. Pomen 'izvzemanja' z dvodelnim veznikom *le da* lahko prehaja v 'nasprotovanje, protivnost' z *vendar*: *Prišli so vsi, le da ne tudi prostovoljno* > *Prišli so vsi, vendar ne prostovoljno*. Pomen 'nasprotja' z *vendar* lahko prehaja v 'pogojevanost' s *če* ali pogovarjalnim in stilno spornim v *kolikor*: *Imeli so meščanstvo, vendar ni bilo revolucionarno* > *Če / V kolikor so imeli meščanstvo, to ni bilo revolucionarno*. Primarna 'nasprotnost' *vendar* je lahko povezana s 'pogojevanostjo' in 'dopustnostjo' z uporabo veznika *čeprav* v *Čeprav so bila okna zmeraj odprta, se iz sobe ni dal pregnati duh po plesni* > *Okna so bila zmeraj odprta, vendar iz sobe se ni dal pregnati duh po plesni*. 'Pogojevanost' in 'dopustnost' veznika *čeprav* prehaja v 'nasprotnost' z uporabo veznika *pa* v primerih *Čeprav vem, ne povem – Vem, pa ne povem*, ali pa še v poudarjeno 'dopustnost' in 'pogojevanost' z uporabo veznika *in* v večbesednih veznikih, npr. *Čeprav / Kljub temu da ima sam veliko dela, nam vedno pomaga – Sam ima veliko dela in nam kljub temu pomaga, Ne bo ti obveljala, čeprav/četudi se na glavo postaviš! – Ne bo ti obveljala, in če se na glavo postaviš!*

5.1 Univerzalnost veznika *in* se odraža v njegovi zelo široki skladenjskopomenski rabi, ki ima lahko za osnovo 'neistočasnost' oz. 'zaporednost' in dodano 'pogojevanost', kar potrjujejo zgledi kot *To uredi in lahko greš na izlet – Če to urediš, lahko greš na izlet*, samo 'zaporednost' npr. *Najedel se je in (potem) šel na sprehod – Ko se je najedel, je šel na sprehod, Za njima je prihitel policaj in ju vprašal, kaj nosita – Za njima je prihitel policaj, ki ju je vprašal, kaj nosita*, 'istočasnost' npr. *Sedeli smo pod*

lipo in se prijetno pomenkovali – Med tem, ko smo sedeli pod lipo, smo se prijetno pomenkovali.

5.2 Veznik *ali* je npr. danes obstojen zlasti kot dvodelni veznik, npr *ali – ali*: *Ali je v to, kar je javno govoril, verjel ali pa so bile njegove besede le del skrbno načrtovane politike.* Pomen 'izbirnosti' in 'izključevalnosti' je pretvorljiv v 'pogojevanost', kar lahko izražajo pretvorbene priredno-podredne vzporednice: *Ali ubogaj ali pa odidi – Če ne boš ubogal, odidi.* Sicer pa je *ali* v vlogi uvajanja predmetnega vsebinskega odvisnika konverzni veznik (iz vprašalnega členka), npr. *Ni več tako prepričan, ali je o tem sploh še smiselno govoriti.*

6 Za sklep. Vezniki kot ubesedena logično-skladenjskopomenska razmerja so hkrati tudi glavni ubesedeni usmerniki sporočilne perspektive v zloženih povedih. V različni soodvisnosti s povedki med drugim soodločajo tudi o jasnosti in enumnosti upovedenega.

Literatura

- Barić, Eugenija, Lončarić, Mijo, Malić, Dragica idr. ³2003. *Hrvatska gramatika.* Zagreb: Školska knjiga.
- Gigafida: Elektronska zbirka slovenskih besedil.* <http://www.gigafida.net>. Dostop 23. 8. 2016.
- Karolak, Stanisław. 2001: *Od semantyki do gramatyki.* Wybór rozpraw. Warszawa: Instytucja Slawistyki PAN.
- Petr, Jan a kol. 1986. *Mluvnice češtiny (2 – Tvaroslovi).* Praha: Academia.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ) I–V.* 1970, 1975, 1979, 1985, 1991. Ljubljana: DZS.
- Toporišič, Jože. 1968. Priredni odnosi v slovenskem knjižnem jeziku. V: *Jezik in slovstvo* 13/6. 184–192.
- Toporišič, Jože. 1965–1970. *Slovenski knjižni jezik I–IV.* Maribor: Obzorja.
- Toporišič, Jože. 1982. *Nova slovenska skladnja (NSS).* Ljubljana: DZS.
- Toporišič, Jože. ⁴2000. *Slovenska slovnica (SS).* Četrta prenovljena in razširjena izdaja. Maribor: Obzorja.
- Vidovič Muha, Ada. 1984. Nova slovenska skladnja J. Toporišiča. V: *Slavistična revija* 32/2: 142–155.
- Виноградов, Виктор Владимирович. 1947. *Русский язык (грамматическое учение о слове).* Москва, Ленинград.